

prof. Paweł Ruskowski; dr Robert Sobiech
Collegium Civitas;
Centrum Studiów nad Demokracją, Społeczeństwem Obywatelskim
i Elitami Politycznymi CC

PRAKTYCZNE MECHANIZMY FUNKCJONOWANIA DEMOKRACJI W POLSCE

Ekspertyza autorska¹
Czerwiec 2021

Wprowadzenie

Jak ważne jest dla Polaków czy żyją w państwie demokratycznym? Badania socjologiczne prowadzone w ostatnich dwóch dekadach pokazują, że przeważająca większość obywateli opowiada się za system demokratycznym. W kwietniu 2021 roku 69% badanych przez CBOS twierdziło, że demokracja ma przewagę nad wszelkimi innymi formami rządów. Interesowało nas, jak powszechna aprobatą dla demokracji przekłada się na akceptację wybranych reguł składających się na model liberalnej demokracji.

Praktyczne funkcjonowanie demokracji pokazujemy przez odniesienie się do zjawiska polaryzacji opinii publicznej w sprawach dotyczących konkretnych zachowań ludzi czy instytucji. Analiza objęła następujące kwestie:

1. Kryteria doboru urzędników administracji państwowej.
2. Upolitycznienie mediów publicznych.
3. Zachowanie policji wobec uczestników manifestacji.
4. Konsultowanie decyzji rządzących ze społeczeństwem.
5. Wykorzystywanie pozycji przez polityków.
6. Ingerencja państwa w sprawy obyczajowe obywateli.

¹Podstawą niniejszego opracowania jest badanie empiryczne zrealizowane na zlecenie Collegium Civitas przez CBOS w dniach od 8 do 18 kwietnia 2021 roku na próbie liczącej 1131 osób (w tym: 47,3% metodą CAPI, 38,5% – CATI i 14,2% – CAWI), w ramach projektu Centrum Studiów nad Demokracją pt. „Barometr demokracji”.

W przypadku pierwszych trzech pytań pytaliśmy badanych o ocenę stanu obecnego, w trzech kolejnych chcieliśmy się dowiedzieć w jakim stopniu badani zgadzają się z przedstawionymi zasadami.

Polaryzacja oznacza, że w społeczeństwie występują rozbieżne wzory wartości. Inaczej mówiąc, nie ma zgody co do tego co jest słuszne. Jedna część społeczeństwa uznaje za słuszne zasady demokracji liberalnej i stosuje je oceniając działania rządzących. Dla innych, reguły demokracji liberalnej nie są aż tak istotne i nie są kryterium oceny rządzących. Tych pierwszych, określamy jako osoby o orientacji liberalnej (zdając sobie z uproszczenia złożonego pojęcia). Tych drugich określamy jako osoby o orientacji antyliberalnej. W badanych kwestiach orientacja liberalna oznacza: 1) uznanie, że urzędnicy są dobierani według kryterium lojalności wobec partii rządzącej; 2) w programach informacyjnych mediów publicznych prezentowane jest najczęściej stanowisko rządu; 3) brak akceptacji dla zachowania policji wobec uczestników / uczestniczek protestów społecznych; 4) oczekiwanie konsultacji decyzji rządzących ze społeczeństwem; 5) akceptacja zasady, że wykorzystywanie przez polityków swojej pozycji do uzyskania korzyści dla siebie lub rodziny powinno, być powodem do utraty przez nich stanowiska; 6) brak akceptacji dla ingerencji państwa w sprawy obyczajowe obywateli. Orientacja antyliberalna oznacza akceptację opinii przeciwnych do liberalnych.

Główne wnioski

I. Należy podkreślić, że we wszystkich analizowanych obszarach wyraźną większość wskazań uzyskała orientacja liberalna. Natomiast o zdecydowanej dominacji tej orientacji można mówić w przypadku dwóch kwestii: doborze urzędników wg kryterium lojalności oraz wykorzystywaniu przez polityków swojej pozycji dla osiągnięcia osobistych korzyści. W pierwszym przypadku aż 77,7 % badanych uznało, że urzędnicy administracji rządowej są dobierani przede wszystkim ze względu na lojalność wobec swoich politycznych zwierzchników (połączone odpowiedzi tak i raczej tak). Największa zgodność opinii (88,4%) dotyczyła akceptacji zasady dymisji polityków w sytuacji kiedy wykorzystują swoją pozycję do uzyskiwania osobistych korzyści.

Tabela1. Poziom polaryzacji opinii w badanych obszarach (w %)

Opinie	Orientacja liberalna	Orientacja antyliberalna
Uznanie, że urzędnicy są dobierani według kryterium lojalności wobec partii rządzącej	77,7	18,8
Uznanie, że w programach informacyjnych mediów publicznych prezentowane jest najczęściej stanowisko rządu	58,5	22,9
Brak akceptacji dla zachowania policji wobec uczestników / uczestniczek protestów społecznych	58,8	33
Oczekiwanie konsultacji decyzji rządzących ze społeczeństwem	64	25,3
Akceptacja zasady, że wykorzystywanie przez polityków swojej pozycji do uzyskania korzyści dla siebie lub rodziny powinno, być powodem do utraty przez nich stanowiska	88,4	11,6
Brak akceptacji dla ingerencji państwa w sprawy obyczajowe obywateli	54	24,6

II. Szczegółowa analiza wykazała, że opinia publiczna dotycząca funkcjonowania demokracji w Polsce jest głęboko spolaryzowana. Najważniejszymi czynnikami silnego zróżnicowania są: preferencje partyjne, poglądy polityczne przynależność klasowo-warstwowa, oraz praktyki religijne.

1. Przynależność klasowo-warstwowa

Zauważamy, że klasa wyższych specjalistów oraz warstwa profesjonalistów z wyższym wykształceniem wykazują wysoki poziom akceptacji wartości liberalnych we wszystkich analizowanych obszarach. Klasa właścicieli firm wykazuje wysoki poziom akceptacji wartości liberalnych w odniesieniu do upolitycznienia mediów i konsultacji społecznych, natomiast klasa pracowników handlu i usług w odniesieniu do zachowań policji oraz upolitycznienia mediów.

Natomiast niski poziom akceptacji wartości liberalnych jest charakterystyczny dla warstwy emerytów i klasy właścicieli gospodarstw rolnych (we wszystkich obszarach); dla klasy robotników w kwestii upolitycznienia mediów oraz ingerencji państwa w sprawy obyczajowe; dla osób o niskich kwalifikacjach w kwestii upolitycznienia mediów.

Można zatem mówić o klasach o orientacji liberalnej oraz o orientacji antyliberalnej. Udział w próbie klas i warstw o orientacji antyliberalnej wynosi 58,5%. Nie znaczy to jednak, że wszystkie osoby należące do tych kategorii społecznych jest nastawiona antyliberalnie (wartości antyliberalne reprezentuje mniej niż połowa emerytów czy właścicieli gospodarstw rolnych), niemniej jest to tendencja charakterystyczna dla wymienionych środowisk.

Tabela 2. Klasy i warstwy społeczne a poziom akceptacji wartości liberalnych

Opinia	Wysoka akceptacja wartości liberalnych	Niska akceptacja wartości liberalnych
Brak akceptacji dla zachowania policji wobec uczestników / uczestniczek protestów społecznych	Klasa pracowników handlu i usług 74,4% Warstwa profesjonalistów 73,8%	Klasa właścicieli gospodarstw rolnych 46,6% Warstwa emerytów 41,1%

Brak akceptacji dla ingerencji państwa w sprawy obyczajowe obywateli	Klasa wyższych specjalistów 85,7% Warstwa profesjonalistów z wyższym wykształceniem 72,2%	Klasa robotników 48,6% Warstwa emerytów 43,2% Klasa właścicieli gospodarstw rolnych 37,5%
Uznanie, że w programach informacyjnych mediów publicznych prezentowane jest najczęściej stanowisko rządu	Warstwa profesjonalistów z wyższym wykształceniem 79,9% Klasa wyższych specjalistów 76,6% Klasa właścicieli firm 71,9%	Osoby o niskich kwalifikacjach 53,7% Klasa robotników 53,2% Klasa właścicieli gospodarstw rolnych 49,4% Warstwa emerytów 47,9%
Oczekiwanie konsultacji decyzji rządzących ze społeczeństwem	Klasa wyższych specjalistów 85,2% Warstwa profesjonalistów z wyższym wykształceniem 81,1%. Klasa właścicieli firm 76,5% Klasa pracowników handlu i usług 74,3%	Warstwa emerytów 53,8% Klasa właścicieli gospodarstw rolnych 40,3%

2. Preferencje partyjne

Wyniki badania ujawniły znaczącą izolację wyborców PiS. Ich poglądy i ocena obecnej sytuacji znacząco różni się od opinii zarówno wyborców pozostałych partii politycznych, jak i osób nie zamierzających uczestniczyć w wyborach. W przypadku opinii dotyczących rekrutacji do administracji rządowej, upolityczniania mediów publicznych, zachowań policji, w czasie demonstracji ulicznych, czy ingerencji państwa w kwestie obyczajowe, różnica pomiędzy wyborcami partii opozycyjnych (KO, PL 2050, Lewica, Konfederacja) a wyborcami PiS wynosi od 60 pkt. proc. (opinie o zachowaniu policji) do 27 pkt. proc. (znaczenie konsultacji społecznych). Nieco mniejsze, chociaż nadal znaczące różnice, występują pomiędzy wyborcami PiS a osobami niezdecydowanymi co do wyboru partii politycznej oraz osobami niezainteresowanymi udziałem w wyborach a zwolennikami PiS. Wynoszą one od 39 pkt. proc. (opinie o zachowaniach policji) do 22 pkt. proc. (opinie o doborze urzędników). Jediną kwestią, gdzie opinie niezdecydowanych i niegłoszących nie odbiegały od opinii wyborców PiS było znaczenie konsultacji społecznych.

Tabela 3. Polaryzacja opinii a elektoraty partyjne

Opinia	KO	PL 2050	Lewica	Konfederacja	Niezdecydowani	Niegłosujący	PiS
Uznanie, że urzędnicy są dobierani według kryterium lojalności wobec partii rządzącej	94,9	85,7	86,2	94,4	74,2	60,7	45,7
Brak akceptacji dla zachowania policji wobec uczestników / uczestniczek protestów społecznych	85,4	82,3	89,7	61,1	61,0	56,8	19,6
Uznanie, że w programach informacyjnych mediów publicznych prezentowane jest najczęściej stanowisko rządu	82,6	83,1	92,9	87,0	64,2	51,8	31,0
Oczekiwanie konsultacji decyzji rządzących ze społeczeństwem	75,5	83,1	83,9	79,6	68,1	53,4	53,4
Brak akceptacji dla ingerencji państwa w sprawy obyczajowe obywateli	80,2	77,1	82,1	86,5	65,5	45,5	27,1

Poglądy polityczne

Zauważamy, że we wszystkich analizowanych kwestiach orientacja liberalna jest najsilniejsza u osób o poglądach lewicowych. W przypadku takich kwestii jak dobór urzędników państwowych wg kryterium lojalności oraz znaczenia konsultacji orientacja liberalna jest najsłabsza u osób o niesprecyzowanych poglądach politycznych. Natomiast takie kwestie jak zachowanie policji czy ingerencja państwa w sprawy obyczajowe wywołują najmniej sprzeciw wśród osób o poglądach prawicowych, co wskazuje na orientację antyliberalną.

Warto zwrócić uwagę, że w ocenie zachowania policji różnica pomiędzy badanymi o orientacji lewicowej a badanymi o orientacji prawicowej wynosi 48 pkt. proc., natomiast pomiędzy orientacją centrową a prawicową – 29 pkt. proc. Z kolei w kwestii stosunku do ingerencji państwa w sprawy obyczajowe różnica pomiędzy badanymi o orientacji lewicowej a badanymi o orientacji prawicowej wynosi 43 pkt. proc., natomiast pomiędzy orientacją centrową a prawicową – 22 pkt. proc.

Tabela 4. Polaryzacja opinii a poglądy polityczne

Opinia	Lewica	Centrum	Prawica	Orientacja nieokreślona
Uznanie, że urzędnicy są dobierani według kryterium lojalności wobec partii rządzącej	84,5	76,3	60,8	53,7
Oczekiwanie konsultacji decyzji rządzących ze społeczeństwem	76,8	68,6	62,6	49,2
Brak akceptacji dla zachowania policji wobec uczestników / uczestniczek protestów społecznych	83,1	64,45	35,4	52,6
Brak akceptacji dla ingerencji państwa w sprawy obyczajowe obywateli	79,5	58,7	36,5	53,2

Praktyki religijne

Badania wykazały, że orientację liberalną reprezentują osoby uczestniczące w praktykach religijnych kilka razy w roku oraz w ogóle nie uczestniczące. Natomiast orientację antyliberalną reprezentują osoby uczestniczące kilka razy w miesiącu i częściej. Różnica pomiędzy osobami uczestniczącymi kilka razy w tygodniu a osobami nieuczestniczącymi wynosi w kwestii oceny zachowania policji 45 pkt. proc., zaś w kwestii upolitycznienia mediów publicznych 41 pkt. proc.

Tabela 5. Polaryzacja opinii a praktyki religijne

Opinia	Kilka razy w tygodniu	1 raz w tygodniu	Kilka razy w miesiącu	Kilka razy w roku	Nie uczestniczy
Brak akceptacji dla zachowania policji wobec uczestników / uczestniczek protestów społecznych	28,6	43,7	48,5	67,4	73,8
Dostrzeganie upolitycznienia mediów publicznych	33,1	48,7	53,6	66,5	74,3
Uznanie, że urzędnicy są dobierani według kryterium lojalności wobec partii rządzącej	45,9	62,4	66,4	74,6	78,9
Brak akceptacji dla ingerencji państwa w sprawy obyczajowe obywateli	32,9	41,4	49,2	63,4	73,3

Warto podkreślić, że osoby o orientacji liberalnej (uczestniczące w praktykach religijnych kilka razy w roku oraz w ogóle nie uczestniczące) stanowią 46,6% badanych.

Konkluzje

1. Od wygranych wyborów w 2015 r. strategia podsycania konfliktów oraz zarządzania przez kryzys dawała politykom PiS oraz koalicjantom komfortowe warunki sprawowania władzy. Strategia ta okazała się skuteczna również w wyborach 2020 r. Wydaje się jednak, że moc sprawcza narracji antyliberalnej należy do przeszłości. Nie udało się utrzymać stanu równowagi pomiędzy dwoma polskimi plemionami. Nasza analiza pokazała, że wyborcy PiS są coraz bardziej osamotnieni w swoich poglądach na to jak ma wyglądać demokracja w praktyce. Ich poglądy odbiegają znacząco nie tylko od poglądów wyborców partii opozycyjnych, lecz także od osób nie zamierzających głosować. Wahadło społecznej świadomości wychyliło się w kierunku liberalnej demokracji.

2. W społecznej ocenie reguł demokratycznych widoczna jest przewaga orientacji liberalnej. Okazuje się, że dla większości społeczeństwa ważne jest nie tylko to aby Polska pozostała państwem demokratycznym, ale też aby wartości demokracji liberalnej realizowane były w praktyce.

3. Polaryzacja światopoglądowa społeczeństwa polskiego dotyczy zarówno sfery wartości jak też sfery interesów. Jest to zjawisko głęboko zakorzenione w świadomości klas i warstw społecznych, co wskazuje na trwały charakter tych podziałów. Wyraźne jest zróżnicowanie pomiędzy orientacją liberalną klas powstałych w gospodarce rynkowej (samodzielni specjaliści, właściciele firm) oraz klasami, które wyszły z gospodarki centralnie sterowanej (robotnicy, właściciele gospodarstw rolnych). Politycznie istotna jest antyliberalna orientacja znacznej części warstwy emerytów.

4. Ważne zmiany zachodzą w poglądach politycznych Polaków. W grudniu 2016 r., a więc rok po wyborach wygranych przez PiS, poglądy lewicowe deklarowało 14% badanych, centrowe 25%, prawicowe 31%, nieokreślone 30%. Natomiast w kwietniu 2021, czyli po pół roku drugiej kadencji PiS, poglądy lewicowe deklarowało 24% badanych, centrowe 24%, prawicowe 36%, nieokreślone 16%. Wygląda na to, że zjawisko ostrych podziałów politycznych tworzy swego rodzaju presję na osoby o poglądach nieokreślonych (wybierających odpowiedź „trudno powiedzieć”). Zdecydowana większość osób o poglądach nieokreślonych wybrała „skręt w lewo” mniejszość „skręt w prawo”. Szczegółowa analiza pozwala zauważyć, że w sprawach o dużym ładunku emocjonalnym, które dotyczą relacji pomiędzy jednostką a instytucjami państwa, granica polaryzacji światopoglądowej przebiega pomiędzy osobami o poglądach prawicowych a osobami o poglądach lewicowych i centrowych. Inaczej mówiąc, w tych kwestiach centrum sytuuje się znacznie bliżej lewicy niż prawicy.

5. Jeszcze silniejszy podział widoczny jest w elektoratach partyjnych, gdzie zwolennicy PiS znacznie częściej deklarują orientację antyliberalną, niż wyborcy pozostałych partii. Jest to zarysowująca się tendencja alienacji światopoglądowej elektoratu PiS, która może mieć poważne konsekwencje polityczne. Linia podziału przebiega pomiędzy osobami o orientacji liberalnej, uczestniczącymi w praktykach religijnych kilka razy w roku i w ogóle nie uczestniczącymi a osobami praktykującymi częściej, które przyjmują orientację antyliberalną. Największe różnice dotyczą: zachowań policji, upolitycznienia mediów publicznych, doboru urzędników państwowych wg kryterium lojalności oraz braku akceptacji dla ingerencji państwa w sprawy obyczajowe.